

Edina Solak

DIPLOMATIČKA OBRADA VAKUFNAME

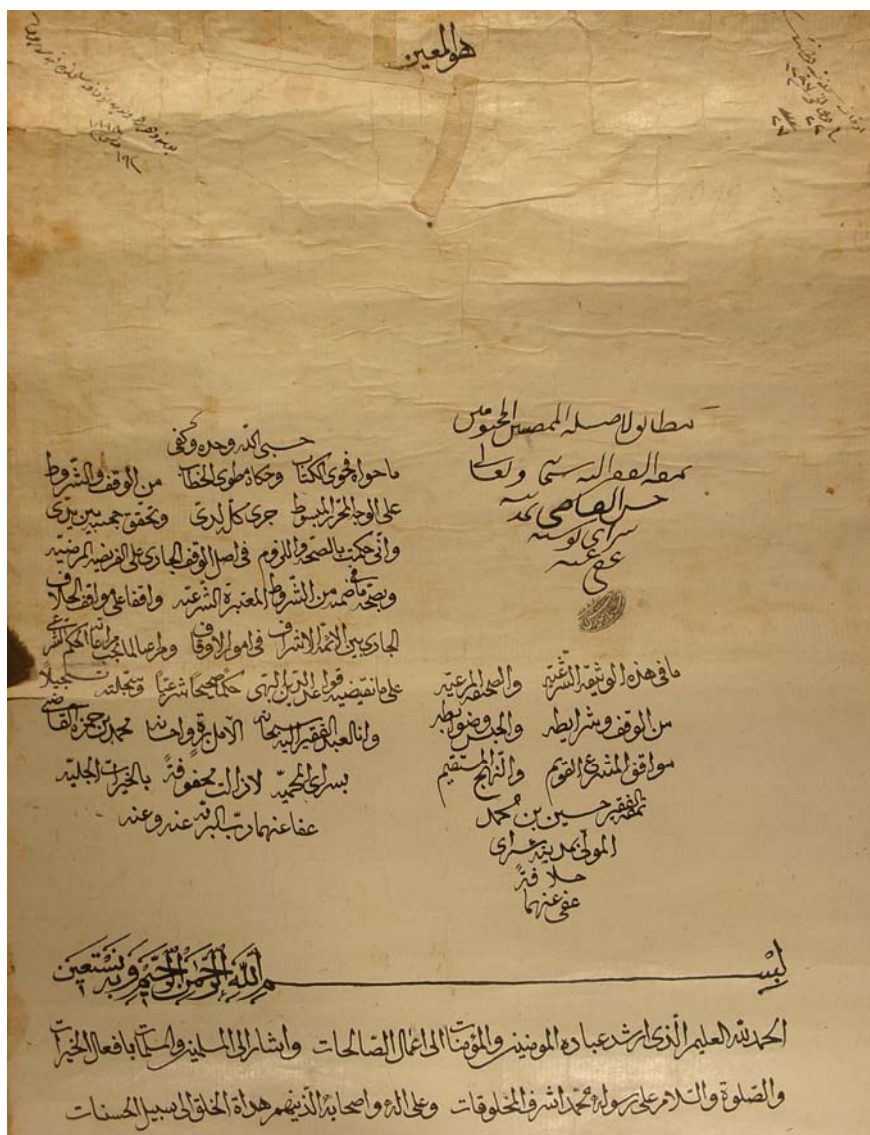
Sažetak

Ovim radom nastojat ću ukazati na osnovne principe diplomatičke obrade vakufname. Pokušat ću skrenuti pažnju na potrebu objavljivanja ove vrste dokumenata u skladu sa zahtjevima savremene naučne metodologije. Naime, vakufname treba objavljivati sa komentarima filološkog i historijskog karaktera, a o elementima, koje vakufnama treba da sadrži, bit će riječi. Sam čin uvakufljenja morao je biti usklađen sa odredbama islamske vjere, tako da nije nelogično da su vakufname pisane arapskim jezikom a ne osmanskim turskim, budući da je arapski jezik, jezik Kur'ana.

Ključne riječi: struktura vakufname, kratka invokacija, ovjere, duža invokacija, ekspozicija, dispozicija, uslovi, legalizacija, sankcije, datiranje, svjedočenje, dodatak

UVOD

Za bolji uvid u jezik vakufname treba se osvrnuti i na opće osobitosti jezika vakufnama iz klasičnog perioda Osmanskoga carstva. Naime, u brojnim bosanskim vakufnamama iz 16. i 17. stoljeća zamjetna je optimalno naglašena poetska funkcija jezika. Na početku vakufname se srećemo i sa nekom vrstom rime i „različito distribuiranih udara ritma“. Autor se poigrava sinonimijom, metaforama, aluzijama, raznolikim sintaksičkim paralelizmima. Uzvišenim stilom autor vakufname izražava uzvišenost svojih osjećanja i nakane da svoje djelo čini u ime Boga. Rima i ritmizacija teksta način su da se ta namjera postigne. Na taj način formira se posebna i interesantna vrsta sakralnog administrativno-pravnog funkcionalnog stila. Vakufname odlikuje i neka vrsta sakralne citatnosti, kada se autor poziva na izvore islama, na Kur'an i hadis. Gradacija je prisutna u dužim uvodnim invokacijama vakufnama.

Da bi se bolje shvatila formalna struktura vakufname, pokušat ćemo navesti njene glavne strukturalne cjeline.

1. KRATKA INVOKACIJA

Najveći broj vakufnama ima na početku ovaj element. Primjeri kratke invokacije:

- *Bismillahi r-Rahmani r-Rahim* (U ime Allaha milostivog, samilosnog);
- *Huwa al-Mu'in* (On je pravi Pomagač);

- *Huwa al-mu'in al-fayyad* (On je pravi i najdarežljiviji Pomagač);
- *Ya Hayyu ya Qayyum* (O vječno Živi, o vječno Postojeći);
- *Tawakkuli 'ala Allah* (Oslanjam se na Allaha).

U vakufnami koju smo uzeli kao primjer za analizu, kratka invokacija glasi: *Huwa al-Mu'in* (On je pravi Pomagač).

Kada se listaju sidžili, uvodne invokacije su jake pozicije teksta koje svojim stilom i ustaljenim kolokacijskim izrekama sigurnošću ukazuju na to da se radi o vakufnami a ne o nekom drugom historijsko-pravnome dokumentu.

2. TUGRA

Najveći broj sultanskih vakufnama ima poslije kratke invokacije *tugru* (stilizirani potpis-pečat). Katkada su tugru imale i vakufname pojedinih viših dostojanstvenika. Umjesto tugre, vakufname su često imale pečat vakifa, međutim, oni su u prepisima ispušteni. Kadijske ovjere su mogle biti potvrđene i kadijskom *penčom* (posebnim znakom, pečatom).

3. OVJERE

Kadijske ovjere su skoro uvijek na početku, nekada sa strane, a vrlo rijetko na kraju vakufname. Postoje dvije vrste ovjera: ovjere originala i ovjere prepisa. Ali, jedna vakufnama je mogla imati nekoliko originalnih ovjera, odnosno ovjera nekoliko kadija. Do toga je dolazilo kad je jedan vakif uvakufjavao svoj imetak u više mjesta koja su pripadala različitim kadilucima. U takvim slučajevima vakufnamu je sastavljao kadija, muftija ili kadiasker, ili vojni kasam, u mjestu boravka vakifa ili njegovog zastupnika, i on ju je prvi ovjeravao, a zatim su to činile i kadije ostalih kadiluka gdje se imetak dotičnog vakifa, također, uvakufjavao. Vrlo često u slučajevima spora, mutevelija ili neko drugi ko je bio zadužen za upravu nad vakufom, donosio je originalnu vakufnamu pred kadiju koji ju je ponovo ovjeravao. Ove kasnije ovjere obično počinju izrazom *lamma 'urida* i sličnim, što znači *kada mi je pokazana, pošto mi je pokazana*. Ovjere prvog kadije najčešće su na vrhu, a ovjere ostalih ispod njegove ili sa strane. Ovjere prepisa vakufnama obično su pisane ispod originalnih ovjera, katkad sa strane, a ponekad su originalne ovjere i izbačene, a ostavljene samo ovjere

prepisa. Ovjere originala, kao i prepisa, redovno sadrže ime kadije i njegovog oca, kao i mjesto službovanja.

Navest ćemo nekoliko primjera, i to prvo ovjera originala:

"Za mene je jasno i ispravno ono što je napisano u ovom spisu pa presuđujem da su u njemu ispravna i tačna načela vakufa, njegova punovažnost i uslovi, znajući za razilaženja oko pitanja vakufa. Ja, siromah Mubarek, kadija u zaštićenom Sarajevu."

Primjer kasnije ovjere:

"Podnesen mi je ovaj spis i ja sam ga primio, usvojio i sproveo. Ovo je napisao onaj koji se čvrsto drži sveopšteg dobročinitelja, Numan, sin Jakubov, kadija u Sarajevu".

U našem primjeru ovjera prepisa glasi:

(Ovaj dokument je) identičan originalu, oba su potpisana i obavezna. Napisao ga je Njegov rob - neka je On uzvišen i velik - Hasan, kadija u gradu Sarajevu - neka mu je oprošteno.

/Pečat: / Hasan.. .

Sličan je i sljedeći primjer:

"Prepis je vjeran originalu. Ovo je napisao siromašni sluga božji Mahmud, sin Zijaudinov, poznat pod imenom Nevalizade, kadija u zaštićenom gradu Sarajevu – neka im bude oprošteno"!

Na ovjerama se vrlo rijetko može naći datum. Jedan od takvih primjera je ovjera prepisa Gazi Husrev-begove vakufname za džamiju i hanikah:

"Prepis vakufname je prenijet iz originala koji je na Šerijatu zasnovan. To je uradio siromašni Jusuf, kadija u zaštićenom Sarajevu. (Ovo) je napisano u prvoj dekadi rebia I godine 993".

4. DUŽA INVOKACIJA

Tekst vakufname počinje dužom invokacijom u kojoj se izražava zahvalnost Allahu, veličaju Njegove osobine i Njegova

moć. Zatim slijedi salavat na Muhammeda, njegovu porodicu i ashabe (drugove).

U našem primjeru duža invokacija glasi:

" Hvala Allahu koji sve zna, koji je uputio svoje robove - vjernike i vjernice - da čine dobra djela i ukazao muslimanima i muslimankama da čine dobročinstva. Neka je Božija milost i spas na Njegovog poslanika Muhammeda, najuglednijeg od svih stvorenja, na njegovu porodicu i na njegove drugove koji su istinski vodiči ljudima na putu dobrih djela".

Navest ćemo i primjer invokacije iz vakufname Hurema, sina Balije, iz Sarajeva:

"Hvala Allahu čija su dobročinstva i blagodati dostojni hvale, koji upozorava svoje robove svojom izvanrednom dobrotom na Veliki dan (Sudnji dan), posredstvom svojih poslanika, koji će učiniti da djeca ostare, da žele da odu sa ovog prolaznog svijeta na onaj vječni. Neka je spas na onoga kome je data sposobnost lijepog govora, koji je postigao najviše pobjede u najboljoj misiji i sa čijeg jezika izvire samo istina i blista svjetlo istine iz njegovih objašnjenja – Muhammeda, zagovornika, čiji se zagovor za ljude uvažava onoga dana kada će se " grešnici po biljezima svojim poznati, pa će za kike i za noge šćepani biti" i (neka je spas) njegovoj uzvišenoj porodici i njegovim dobrim drugovima sve dok se budu smijali defteri zvukom pera (dok teče svijeta i vijeka) i dok se šerijatske odredbe propisuju na lijep način".

5. EKSPOZICIJA

U ovom dijelu se govori o tome kako je Allah ukrasio čovjeka znanjem i razumom, odredio mu da troši svoj imetak na Božijem putu, da je ovaj svijet prolazan, a onaj vječan i da zato svako ko je pametan teži onome svijetu i ne pridaje važnost ovom. U ovom odlomku citiraju se riječi iz Kur'ana i hadisa u kojima se govori o prednosti onih koji troše imetak u dobrotvorne svrhe, o vrijednosti uvakufljenja itd. Jednom riječju, navode se razlozi koji

su naveli dobrotvora da svoj imetak uvakufi. U ovom dijelu nalazimo ime vakifa i njegovu funkciju. Ekspozicija skoro redovno počinje sa *wa ba'd* ili *amma ba'd* (a zatim).

Ovdje ćemo navesti primjer iz vakufname Ismail-čelebije, sina hadži Ebu Bekrova, iz Foče:

"A potom, vlasnik ove rječite isprave, ovog ispravnog lista, dobrotvor koji teži dobročinstvima, Ismail-Čelebi, sin preminulog hadži Ebu Bekra, iz mahale preminulog Mustafa-paše u gradu Foči – neka Bog uveća njegov ugled i neka učini da kraj njegovih djela budu dobročinstva – utvrdio je da veliki darovi koji dolaze od strane Gospoda uzvišenoga nemaju granice ni broja, a prema smislu časnih riječi (Kur'ana): "Koliko god dobra pripremite i pošaljete za sebe, naći ćete kod Boga to dobro, i još veću nagradu. Prema časnim riječima odabranog Poslanika – neka je na njega najveća milost Gospoda koji oprašta – "Raj je kuća darežljivosti"; a on je rekao ovo : "Prvo što će se staviti na vagu na Dan proživljenja i u vrijeme polaganja računa je lijepa ćud i darežljivost". Darežljivost i plemenitost, bez sumnje, kada nisu na svom mjestu – to je samo gubitak. Nema sumnje u to da je pohvalno svojstvo trošiti imetak u dobrotvorne svrhe, u ime uzvišenog Boga, naročito vakufljenje i žrtvovanje za opće dobro, jer to je trajno dobro djelo i vječno dobročinstvo čija je pomoć neizmjerena, korist beskrajna, čija je blagodat neprekidna poput rajske, bez nedostatka je poput Božije milosti; nagrada i plata za to je neizbrojiva i zaslužena; i – nema sumnje da je to najvrednije dobro djelo i najljepše dobročinstvo. Pošto je shvatio sadržaj časnih riječi što ih je izrekao najbolji od svih ljudi (Muhamed): "Kada čovjek umre, njegova djela prestaju, ali samo tri ostaju: sadaka koja traje, nauka koja ljudima koristi i dobro odgojeno dijete koje se za njega Bogu obraća i moli", te izreke: "Imetak je dobar u dobra čovjeka", kao i izreke: "Ovaj svijet je njiva za onaj drugi svijet" – počeo je da priprema zalihu za budući svijet.

6. DISPOZICIJA

Dispozicija je najvažniji dio vakufname. U njemu se navodi sve ono što je dobrotvor uvakufio. Prvo se navode sakralni, kulturno-prosvjetni ili socijalno-humanitarni objekti kao što su: džamija, mesdžid, mekteb, medresa, tekija, zavija, imaret, zatim razni drugi objekti kao što su: kuće, dućani, mlinovi i slično, te zemljište (livade, bašče, vinogradi, pašnjaci itd.) čiji prihodi služe za održavanje spomenutih objekata. Za ove objekte i zemljište daje se detaljan opis sa granicama. Na kraju se navode pokretna dobra – razni predmeti, knjige i novac. Dispoziciju nije potrebno posebno analizirati, a njen sadržaj se može pratiti i u našoj vakufnami.

7. USLOVI

Ovaj dio sadrži sve uslove koje postavlja dobrotvor u vezi sa svojim vakufom, bilo u pogledu trošenja prihoda i održavanja objekta, bilo u vezi sa vakufskim službenicima, odnosno korisnicima vakufa. Dobrotvor obično određuje kako će se zadužbine održavati i iz kojih prihoda, iznos novca za prostirke i osvjetljenje, koje će se namirnice kupovati za imaret ili zaviju itd. On određuje kolika će biti plata svakog službenika, koje su dužnosti i obaveze svakog službenika, kakve kvalitete treba da oni posjeduju, kada se mogu smijeniti, koje su nadležnosti kadije itd. Katkad se u ovome ide tako daleko da se postavlja uslov da službenici ne smiju ljeti odlaziti na odmor na planinu, kako mujezin treba da uči ezan i kakav treba da mu je glas. Ako je dobrotvor uvakufio knjige, onda se postavljaju uslovi kako se te knjige koriste i čuvaju. Kada je riječ o stavljanju uvakufljenog novca u promet, određuje se kome se on može davati pod interes i pod kojim uslovima.

Izdvojit ćemo primjer o tome iz naše vakufname, u kojem stoji sljedeće:

"Neka se pazi da se ne umiješa kamata, da ne nastane propast, da ne bude riskantan postupak i da se ne daje putniku-namjerniku, siromahu, propalom trgovcu, kadiji, muderisu, službenicima, timarnicima i seljacima, te na ostala mjesta gdje postoji mogućnost da nastane šteta".

8. LEGALIZACIJA

Legalizacija je akt kadije kojim on uvodi u sudski registar (sidžil) vakuf koji je priznat kao punovažan. Tim aktom, ustvari, uvakufljenje postaje neopoziv pravni akt. Međutim, poznato je da postoje izvjesna razilaženja između Ebu Hanife i njegovih učenika u pitanju neopozivosti vakufa. Prema Ebu Hanifi, zadužbina je opoziva, sem ako je vezana za smrt vakifa, a po Ebu Jusufu i Muhamedu eš-Šejbaniju i kasnijim školama, zadužbina postaje neopoziva samom izjavom volje za vakufljenjem. Zbog toga je ostavljeno kadiji da on donese konačnu odluku o ovome. Naime, vakif pomoću prividnog pravnog sukoba izaziva presudu kadije. Taj spor, koji se vrlo jasno vidi u skoro svakoj vakufnami, teče na sljedeći način: pošto vakif izjavi šta sve uvakufljuje, odredi uslove, naznači muteveliju i preda mu vakuf na upravu, on odustaje od svoje odluke i opoziva uvakufljenje na osnovu mišljenja Ebu Hanife. Mutevelija se tome suprostavlja, pozivajući se na mišljenje Imama Jusufa i Muhameda eš-Šejbanija, a katkad dovodeći i svjedoke koji izjavljuju da je dobrotvor već uvakufio taj i taj imetak. Tada kadija donosi odluku u korist vakufa, tj. da vakuf postaje neopoziv. Kao primjer navest ćemo odlomak iz vakufname Salih-age, sina Mehmed-agina, iz Bihaća:

"Izjavivši to, on je spomenuto i ograničeno zemljište i kuću – sve slobodno od bilo kakvih smetnji i opterećenja (šawagil), predao navedenom muteveliji. Mutevelija je izjavio da je to preuzeo kao vakuf (uvakufljenje) i da je primio na upravljanje kao što čine i druge mutevelije. Nakon te zakonski provedene potvrde primopredaje (tasdik), navedeni vakif je odlučio da odustane od nagodbe i krenuo je pravcem nesporazuma i spora, pa je sa navedenim mutevelijom stupio u svađu i raspravu, izjavljujući: "Vakufljenje nekretnina je po pravnom mišljenju odabranog imama, Imam Azama, najstarijeg učenjaka-pravnika, koji je svjetionik naroda, koji razotkriva sumnje i nedoumice, pravno valjano, ali je to kao pozajmica (ima pravni status pozajmice) i ne poprima obaveznost i neopozivost, pa je dozvoljeno odustati od spomenutog vakufljenja, a onaj koji odustaje ne krši zakonom određenu odredbu. Ja zahtijevam da se spomenuta kuća povrati u moje vlasništvo kao što je

ranije bila". Kada je to izjavio, navedeni mutevelija mu je odvratio ispravnim i zadovoljavajućim odgovorom, izjavivši: "Premda po mišljenju Imam Azama, kako je već izneseno i objašnjeno, u ovom pitanju nema mjesta sumnji i nejasnoći (teškoći), veliki poznavalac teologije i prava (arif-i samedani), Abu Yusuf, poznat kao Drugi Imam (tj. poslije Ebu Hanife Imama Azama), smatra da kada vakif izjavi: 'Uvakufio sam', a po mišljenju velikog učenjaka (Imami rabbani) Muhammed b. Hasan al-Šaybani, predaja (uvakufljenog dobra) muteveliji s napomenom da se predaje na vječna vremena, vakufljenje postaje obavezno i neopozivo". Izjavivši to, on nije pristao da (uvakufjeno dobro) vrati i preda (vakifu), te su se tako raspravljali i parničili u prisutnosti navedenog katiba. Kada je svaki od njih zatražio da se parnica okonča, navedeni katib je smatrao da je bolje i preče da zadovolji stranu vakufa, bivši svjestan različitih stavova među velikim imamima, a uvažavajući sve ono što se mora uvažavati prilikom registriranja vakufa, pa je kao opunomoćenik, ovlašten da donese presudu, izrekao presudu, pravnovaljanu, zakonitu, koja se mora uvažavati o pravnoj važnosti i neopozivosti navedenog vakufa, a u prisutnosti navedenog vakifa. Ono što se dogodilo, navedeni katib je na određeno mjesto zapisao. Kada je (katib) sa opunomoćenim izaslanicima suda došao na sud i podnio izvještaj o onome što se dogodilo, navedena presuda je od strane suda bila provedena".

9. SANKCIJE

Za razliku od svjetovnih dokumenata gdje se sankcije javljaju u vidu prijetnje, jer uvijek pretpostavljeni, koji šalje dokument, može da kazni potčinjenog kome se taj dokument šalje, u vakufnamama se sankcija javlja u vidu kletve (la'na) i prijetnjom da će Allah kazniti onoga ko izvrši neke izmjene, poništi odredbe ili učini neku zloupotrebu. Sankcije nisu obavezan element vakufname, pa ih neke vakufname nemaju.

Kao primjer sankcija dat ćemo tekst iz vakufname Ismail-čelebije, sina hadži Ebu Bekra, iz Foče:

" Onaj ko vjeruje Stvoritelja velikog i uzvišenog, knjige i poslanike Božije, neka se ne miješa, ne upliće i ne suprotstavlja osnovnim ni sporednim odredbama spomenutih zapisanih uvakufljenja, njihovom napredovanju i rastu, odredbama, pravnoj valjanosti i neopozivosti i neka ne smatra da ih je dozvoljeno mijenjati. Ko na bilo koji način napravi prestup i pokušaj da ga obori, preinači, ošteti, izmijeni, prestupniku se nađe u pomoći ili nasilnicima ukaže pomoć, obistiniće se sadržaj jasnog ajeta: "I postao je od onih čija su djela uzaludna, od onih čiji je trud propao u zemaljskom životu, a oni smatraju da su dobro činili, i biće svrstan u društvo onih što će biti kažnjeni. Ko ga izmijeni nakon što je čuo, grijeh će pasti na one što ga mijenjaju, a Bog sve čuje i sve zna." Ko ga izmijeni nakon što je čuo" neka je na njega prokletstvo Božije, prokletstvo anđela i cijelog svijeta. Nagrada vakifova pada u obavezu onoga u čije ime je uvakuflio dobra svoja. On (Bog) voli dobročinitelje i dobročiniteljke, nagrađuje iskrene prijatelje."

10. DATIRANJE

Kao i kod ostalih dokumenata, na kraju vakufname je datum izražen prema hidžretskom računanju, redosljedom dan, mjesec, godina, uobičajenim za arapsko datiranje, ali bez oznake mjesta kao u drugim dokumentima. Već smo napomenuli da je mjesto sastavljanja vakufname navedeno u ovjeri kadije.

Datiranje može biti i približno, kao što je slučaj u našoj vakufnami:

"A nakon toga, dogodilo se ovo pisanje u drugoj dekadi mjeseca ramazana blagoslovljenog godine 1019. poslije hidžre Vjerovjesnika (22. novembra – 1. decembra 1610.) – neka je njemu najbolji pozdrav."

11. SVJEDOČENJE

U vakufnamama, kao i u većini sudskih dokumenata, nalazimo i svjedoke (šuhudul-hal). Ponekad se oni javljaju i dva puta – jedanput u legalizaciji, kada nastaje spor između dobrotvora i mutevelije u vezi sa neopozivosti vakufa, te mutevelija dovodi

svjedoče da potvrde da je dobrotvor već izjavio da je svoj imetak uvakufio, a drugi put, što je uobičajeno, na kraju vakufname.

12. DODATAK – ZEJL

U slučajevima kada bi dobrotvor izvjesno vrijeme nakon sastavljanja vakufname odlučio da još nešto uvakufi i doda prvobitnom vakufu, kadija bi, umjesto da sastavlja novu vakufnamu, dodavao tzv. zejl i ovjeravao ga. Zejl redovno sadrži ovjeru sa datumom, dispoziciju sa detaljnim opisom objekata, a, ako je vakuf veći, onda i uslove. Ovjere dodataka su, kao i kod vakufnama, uglavnom na početku, mada se događalo da su i na kraju, odnosno sa strane, a datum zejla pokazuje da je on kasnije napisan, jer se nikad nije moglo dogoditi da dodatak i vakufnama nose isti datum.

IZVORI

Kadić, Muhamed Enveri, *Tārīh-i Enverī*, Gazi Husrev-begova biblioteka, 7301-7328.

Vakufnama hadži Alije, sina Musaa, iz Sarajeva, prepis: Istorijski arhiv u Sarajevu.

Vakufnama Salih-age, sina Mehmed-agina, iz Bihaća, prepis: Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sidžil vakufnama I, red. broj: 341, str.3.

Vakufnama Aiše, kćeri hadži Ahmeda, iz Mostara, prepis: Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sidžil vakufnama I, red. broj: 135, str. 233.

Vakufnama Hurema, sina Balije, iz Sarajeva, prepis: Gazi Husrev-begova biblioteka, Sidžil vakufnama I, red. broj: 215, str. 133.

LITERATURA

Grupa autora (1996:279-382) “Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XVII stoljeće)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 44-45, Sarajevo.

Handžić, Adem (1991:237-242) “O specifičnostima nekih osmanskih popisa u vezi institucije vakufa u Bosni u XVI i XVII stoljeću“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/1990, Sarajevo.

Kaleši, Hasan (1972) *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku*, Priština.

-
- Kasumović, Ismet (1999) *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar.
- Kunter, Halim Bakı (1938) "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi - I*, Ankara.
- Klaić, Bratoljub (2004) "Rječnik stranih riječi, Zagreb.
- Škaljić, Abdullah (1985) "Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku", Sarajevo.

Summary

In this thesis I will try to imply to the basic principles of Vakufnama's diplomatic processing. I will attempt to draw attention to the publishing requirements of this document form, in accordance with demands of contemporary scientific methodology. Namely, Vakufnama should be published with commentaries that include philological and historical characteristics. Elements itself, endowment is to be consisted of, will be discussed later. The Act of endowment had to be reconciled with the Islamic postulates, so it's no surprise that endowments had been written in Arabic language, and not in Ottoman Turkish, since the language of Koran is Arabic.

Key words: endowment structure, short invocation, authentication, exposure, disposal, terms, legalization, sanctions, dating, testimony, appendix.